

LEESFICHE WAT IS BURGERSCHAP?

Wat betekent burgerschap voor jou? Misschien roept die vraag ideeën op rond democratie, internationalisering of misschien eerder rond diversiteit? Misschien vind je het moeilijk om er een precieze invulling aan te geven. Wat valt er wel of niet onder? Hoe valt het te linken aan het dagelijks leven? Die vragen zijn niet ongewoon: **burgerschap is best lastig om te definiëren.**

De kinderen in de school leren omgaan met diversiteit, oplossingen bedenken voor problemen, bewust zijn van verschillen in de wereld, omgaan met anders zijn en er voordelen in zien. Zodat ze dat doorgeven, ook buiten de school.

| Leerkracht basisonderwijs

Bij de start van ons onderzoeksproject vroegen wij aan **leerkrachten en directies** wat volgens hen burgerschap inhoudt. Verschillende onder hen vielen daarbij terug op een persoonlijke invulling van de term: ze benoemden respect, waarden en normen en sociale omgang als belangrijke thema's. In scholen waar burgerschapseducatie sterk(er) ontwikkeld was, merkten we een bredere betekenisgeving: onder meer aandacht voor empathie, omgaan met diversiteit, democratie, actie en engagement kwamen dan ook sterker in beeld.

De kinderen in de school leren omgaan met diversiteit, oplossingen bedenken voor problemen, bewust zijn van verschillen in de wereld, omgaan met anders zijn en er voordelen in zien. Zodat ze dat doorgeven, ook buiten de school.

| Leerkracht basisonderwijs

De diversiteit aan betekenissen van burgerschap door leerkrachten en directies mag niet verbazen: burgerschap is een **breed begrip**, met zowel in theorie als in de praktijk diverse invullingen. Dat maakt ook dat het **doel van burgerschapseducatie** niet makkelijk te 'vangen' is. En hoewel het socialiserend effect van visievorming op leerkrachten in theorie vaak gekend is, blijkt het in de praktijk nog steeds een uitdaging voor scholen om in te zetten op een ambitieuze aanpak van burgerschapseducatie, met aandacht voor een verankering ervan in het DNA van de school.

- De **breedte van het begrip 'burgerschap'** blijkt concreet uit de **veelheid aan adjectieven** die je voor 'burgerschap' kan plaatsen. Een bloemlezing:
 - **Cultureel burgerschap, politiek burgerschap, sociaal burgerschap, economisch burgerschap:** hier wordt verwezen naar de verschillende domeinen van het maatschappelijk leven waarop burgerschap zich kan situeren. Burgerschap wordt niet altijd op elk domein in gelijke mate beleefd.
 - **Inclusief burgerschap** gaat over 'deel uitmaken van het dagelijks leven in de samenleving'. Het concept wordt meestal gebruikt wanneer het gaat over maatschappelijk kwetsbare groepen en de manier waarop ze met maatschappelijke uitsluiting worden geconfronteerd.
 - **Kritisch burgerschap** verwijst naar de ontwikkeling van een (holistische) beweging van burgers die actief mee vorm geven aan een alternatieve samenleving. Die beweging bestaat dan uit een informeel netwerk van burgers, actiegroepen en organisaties. Kernbegrippen zijn participatief werken, solidariteit en sociale actie.
 - **Actief burgerschap** gaat over het (leren) deelnemen aan en het (leren) vormgeven van het maatschappelijk leven, samen met andere burgers, organisaties en overheden. Om op een succesvolle manier tot actief burgerschap te komen, is het enerzijds noodzakelijk dat burgers welbepaalde competenties ontwikkelen. Anderzijds is het belangrijk dat organisaties en overheden burgers uitnodigen tot en ondersteunen tot het actief burgerschap.
 - **Digitaal burgerschap** is een recent begrip maar heeft ook al meerdere betekenissen. Het gaat onder andere over mediawijsheid, cyberpesten, online haatspraak, aspecten van privacy, online netwerken en invloed van technologie op maatschappelijk engagement.
 - **Wereldburgerschap** houdt in dat je vanuit een besef van de impact van eigen acties op de rest van de wereld je inzet voor een meer rechtvaardige, solidaire en duurzame mondiale samenleving.

OMSCHRIJVINGEN VAN BURGERSCHAP: FOCUS OF SYNTHESE?

Duik je ter voorbereiding van jouw lessen graag eens in burgerschapsliteratuur, vraag jezelf dan eerst af: vanuit welke invulling van burgerschap vertrekt deze tekst? Wat betekent dat voor wat ik precies lees en eruit mag begrijpen? Hoe verhoudt wat ik lees zich tot bijvoorbeeld de invulling van burgerschap door mijn onderwijskoepel? Een onderscheid om daarbij voor ogen te houden is tussen een invulling van burgerschap **vanuit een welbepaalde focus** (bijvoorbeeld democratisch burgerschap, wereldburgerschap, cultureel burgerschap) en invulling van burgerschap **vanuit een synthese** (bijvoorbeeld de invulling van burgerschap door onderwijskoepels).

Hoe leerlingen moeten functioneren binnen een groep mensen en hun eigen individu daar een juiste plaats in kunnen geven, dat is voor sommigen heel moeilijk. Maar dat educatieve, ja ... dat vind ik moeilijk.

Burgerschap in het Vlaamse onderwijs

Hoe krijgt burgerschap vorm in het Vlaamse onderwijs? Allereerst is het interessant om een blik te werpen op de eindtermen. Sinds enkele jaren heeft Vlaanderen immers vernieuwde **eindtermen** voor het secundair onderwijs, waarbij burgerschap één van de zestien sleutelcompetenties is, met inbegrip van kennis, vaardigheden en attitudes op het vlak van samenleven. Ook in de eindtermen van het basisonderwijs vinden we dergelijke onderwijsdoelen terug, al worden ze daar niet onder de term 'burgerschap' geclusterd.

In het **secundair onderwijs** worden de eindtermen van de sleutelcompetentie burgerschap inhoudelijk gegroepeerd onder zeven bouwstenen. In het **basisonderwijs** vind je de betrokken onderwijsdoelen voornamelijk terug in het leergebied Mens en Maatschappij en bij Sociale Vaardigheden (= leergebiedoverschrijdende eindtermen).

Secundair onderwijs

SLEUTELCOMPETENTIE | Burgerschap met inbegrip van competenties inzake samenleven

BOUWSTEEN 1	De dynamiek en gelaagdheid van (eigen) identiteiten duiden
BOUWSTEEN 2	Omgaan met diversiteit in het samenleven en samenwerken
BOUWSTEEN 3	Geïnformeerd en beargumenteerd met elkaar in dialoog gaan
BOUWSTEEN 4	Actief participeren aan de samenleving, rekening houdend met de rechten en plichten van iedereen binnen de rechtstaat
BOUWSTEEN 5	De wederzijdse invloed tussen maatschappelijke domeinen en ontwikkelingen en de impact ervan op de (globale) samenleving en het individu kritisch benaderen
BOUWSTEEN 6	Democratische besluitvorming op lokaal, nationaal en internationaal niveau duiden.
BOUWSTEEN 7	Democratische principes en democratische cultuur kaderen binnen de moderne rechtstaat

| Overzicht van de zeven bouwstenen bij de sleutelcompetentie Burgerschap

Basisonderwijs

LEERGEBIED | Mens en Maatschappij

DOMEIN MENS	1.1 De leerlingen drukken in een niet-conflictgeladen situatie, eigen indrukken, gevoelens, verlangens, gedachten en waarderingen spontaan uit
DOMEIN MAATSCHAPPIJ	2.13 De leerlingen kunnen het belang illustreren van de fundamentele Rechten van de Mens en de Rechten van het Kind. Ze zien daarbij in dat de rechten en plichten complementair zijn
DOMEIN TIJD	3.10 De leerlingen beseffen dat er een onderscheid is tussen een mening over een historisch feit en het feit zelf
DOMEIN BRONGEBRUIK	Voorbeeld: 5.1 De leerlingen kunnen op hun niveau verschillende informatiebronnen raadplegen

LEERGBIEDOVERSCHRIJDENDE TERMEN | Sociale Vaardigheden

DOMEIN RELATIEWIJZEN	1.6 De leerlingen kunnen kritisch zijn en een eigen mening formuleren
DOMEIN GESPREKSCONVENTIES	2. De leerlingen kunnen in functionele situaties een aantal verbale en niet-verbale gespreksconventies naleven
DOMEIN SAMENWERKING	3. De leerlingen kunnen samenwerken met anderen, zonder onderscheid van sociale achtergrond, geslacht of etnische origine

| Voorbeelden van eindtermen basisonderwijs die te maken hebben met burgerschap²

Een blik op de eindtermen geeft jou als leerkracht alvast een eerste beeld van waar je met leerlingen rond moet werken. Tegelijkertijd vormen de eindtermen slechts een gedeeltelijk antwoord op de vraag: wat betekent burgerschap voor onze school? Burgerschap is namelijk geen wiskunde, natuurwet of grammatica. Wat leerlingen te ontdekken en te leren hebben is van een andere orde en valt moeilijker in één vak op te sluiten. Ongeacht hoe jouw school er zich precies rond organiseert, het is steeds belangrijk om op schoolniveau een **gezamenlijke en brede visie** te ontwikkelen over burgerschapsonderwijs: wat is het, wat verwachten we van onze leerlingen, hoe willen we dit bereiken, op welke manier leven we dit samen voor en hoe weerspiegelt dit zich in ons schoolbeleid, schoolcultuur en onze partnerschappen? Naast het curriculum doet namelijk ook het **pedagogisch klimaat** ertoe. Het verbinden van de leerinhouden en de pedagogisch-didactische aanpak is belangrijk, net als het bewust worden van **achterliggende waarden** die vormgeven aan deze aanpak (zie: [DOE-fiche burgerschap voor ons](#))

In het project knoopten we met directies het gesprek aan rond welke leerkansen zij zagen op schoolniveau op vlak van burgerschap. Ook ambities op het pedagogisch-didactische vlak konden dan uitgesproken worden.

We willen ook het systeendenken nog meer implementeren. Nu is het systeendenken nog een losse term voor ons, we willen eigenlijk de leerkrachten daarmee voeling geven, te laten uittesten, omdat we nu wel merken dat vaak dingen nog leerkrachtgestuurd zijn. (...) Daar willen we wat meer naartoe, dus dat dat wat minder, dat is weer dat systeendenken dat daar inzet. Dat de kinderen zelf gaan nadenken, het project is dan misschien iets kleiner maar alles wat ze hebben bedacht, hebben ze echt over nagedacht en hebben ze maatschappelijk breed over nagedacht en dat vind ik goed. (...) Als de kinderen zelf met ideeën komen, denk ik dat je meer gedragsverandering teweeg brengt.

| Beleidsondersteuner, basisonderwijs

Naar aanleiding van de nieuwe eindtermen voor de eerste graad secundair onderwijs ontwikkelden verschillende onderwijskoepels een eigen visie op burgerschap. Zij zetten ook in op een ondersteuningsaanbod, met onder andere uitgewerkte theoretische kaders, toolboxen, vragenlijsten, beginsituatiescans en zoveel meer.

ART4DEM: focus op democratisch burgerschap

Binnen het onderzoek van ART4DEM drong zich, eveneens omwille van het brede begrip dat burgerschap is, een afbakening op. De keuze viel op **democratisch burgerschap**. Hiervoor waren *verschillende redenen*:

- Binnen de sleutelcompetentie rond burgerschap (zie bouwsteen 6 en 7) is er expliciet ruimte voor democratische aspecten van burgerschap. Werken rond democratisch burgerschap behoort sinds schooljaar 2019-2020 dus tot de **expliciete opdracht** van secundaire scholen (m.b.t. de eerste graad). De keuze voor de focus in het onderzoek op democratisch burgerschap is zinvol vanuit de ambitie binnen ART4DEM om praktijkgericht onderzoek te doen.

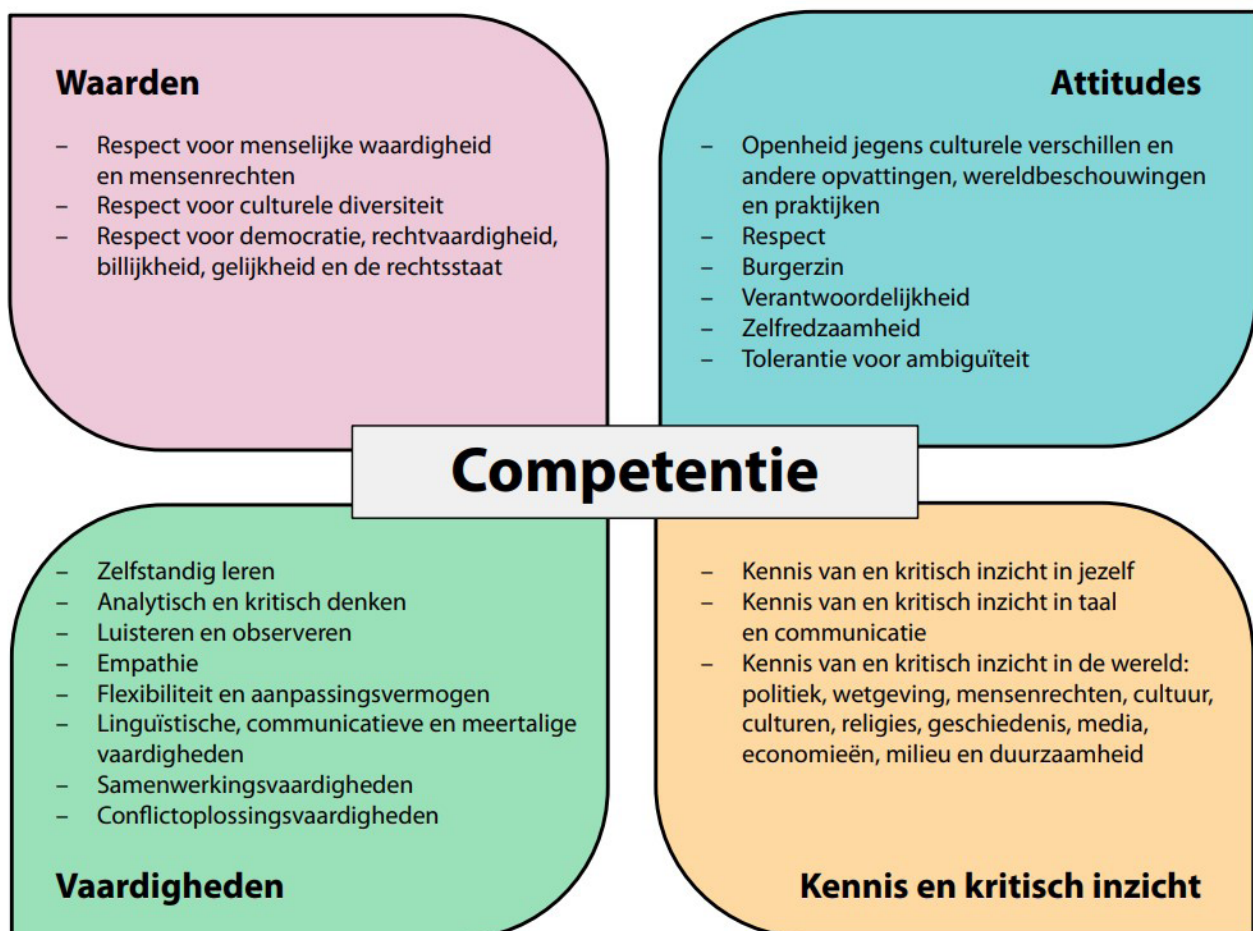

- Vanuit eerder gevoerd internationaal onderwijsonderzoek (o.a. ICCS 2009, 2016) maar eveneens uit Vlaams onderwijsonderzoek (Steunpunt Toetsontwikkeling en Peilingen, 2019) blijkt dat er een **reële nood** bestaat in het Vlaamse basis én secundair onderwijs rond democratisch burgerschap. Zo gaf het onderzoek ICCS 2016 aan dat Vlaamse jongeren bijvoorbeeld erg laag scoren rond democratische participatie. Voor bijvoorbeeld democratische attitudes was er een positieve evolutie tussen 2009 en 2016 maar blijven scores ook nog steeds laag. Uit de toets maatschappij binnen het peilingsonderzoek in 2019 bleek een significante achteruitgang van het percentage leerlingen (3e graad, lager onderwijs) dat de eindtermen behaalt, dit ten opzichte van 2010.
- Met het *Europees Referentiekader voor democratisch burgerschap*, ontwikkeld door de Raad van Europa, lag er een **sterk Europees conceptueel kader** rond educatie voor democratisch burgerschap. Dit Europees kader is één van de referentiekaders die als basis dienden voor de huidige eindtermen rond burgerschap binnen de eerste graad van het secundair onderwijs. Bij aanvang van het project ART4DEM werd de inhoudelijke link gelegd naar dit conceptuele kader. Deze link is niet enkel inhoudelijk interessant. Aangezien de geselecteerde artistieke werkvormen binnen ART4DEM ook inzetten op een *internationaal professioneel leernetwerk*, vormt dit ook een interessant projectmatig voordeel. Het biedt het potentieel van een gemeenschappelijk taal rond burgerschap die de Vlaamse context overstijgt.

Het Europees referentiekader voor democratisch burgerschap

De Raad van Europa ontwikkelde enkele jaren geleden een nieuw **conceptueel model** met beschrijvingen van de competenties die burgers nodig hebben om te kunnen deelnemen aan een democratische cultuur en om vreedzaam met anderen te kunnen samenleven in cultureel diverse samenlevingen. De Raad van Europa heeft een lange traditie m.b.t. burgerschapseducatie en zeer veel expertise op dit vlak. Aan het model werd 2 jaar gewerkt en het wordt onderschreven door zowel deskundigen als beleidsactoren.

Dit model heet voluit Europees referentiekader voor democratisch burgerschap maar wordt omwille van de manier waarop het voorgesteld wordt het **'klavertje vier'** (zie afbeelding 1, Council of Europe, 2016) genoemd.

Het in het model gebruikte concept van democratische en interculturele 'competentie' wordt gedefinieerd als het vermogen relevante waarden, attitudes, vaardigheden, kennis en/of inzicht te mobiliseren en die vervolgens zodanig toe te passen dat op een adequate en effectieve manier kan worden gereageerd op de eisen, uitdagingen en kansen in democratische en interculturele situaties. Competentie wordt gezien als een dynamisch proces waarin een competent individu op een actieve, adaptieve manier clusters psychologische middelen mobiliseert en inzet om te kunnen inspelen op mogelijke nieuwe omstandigheden.

De Raad van Europa besteedt binnen haar referentiekader ruim aandacht aan **waarden** door duidelijk een conceptueel verschil te introduceren tussen attitudes en waarden. Ze doet dit omwille van de normatief voorschrijvende kwaliteit die volgens haar uitgaat van waarden. Zo stelt de Raad dat, afhankelijk van de invulling van waarden, je in bepaalde situaties eerder kan spreken van generieke politieke competenties dan wel van democratische competenties. De concrete invulling van waarden zorgt dus volgens de Raad voor een **inhoudelijk verschil binnen de competentie**.

Waarden op school?

Stel jezelf eens de vraag: welke waarden zijn belangrijk voor mijn school? En hoe zie je dat in de dagelijkse praktijk? Volgens Halstead (1996) is er een nauwe samenhang tussen de rol die scholen opnemen in het leren van waarden en de rol die waarden in de organisatie van de school spelen. Waarden worden vaak beperkt geëxpliciteerd binnen scholen en er is maar zelden sprake van een expliciete vertaalslag naar de dagelijkse school- en klaspraktijk, ook in scholen waar er wél een visie op waarden en waardenvorming is. Vragen als "Wat betekenen deze waarden voor de dagelijkse onderwijspraktijk", "Welk gedrag wordt verwacht, vanuit dit waardenkader, van directie, leerkrachten en leerlingen?" worden dus zelden uitdrukkelijk besproken en behandeld. Ondertussen krijgen deze vragen volgens Halstead (1996) echter dagelijks een antwoord: in de vormgeving van het curriculum, in beleid – denk maar aan een tuchtbeleid, non-discriminatiebeleid, ... - maar ook in de klasopstelling en de omgang tussen leerkrachten en leerlingen. Ook andere experts geven aan dat het verborgen curriculum – waar bijvoorbeeld omgang tussen leerkrachten en leerlingen een onderdeel van is - belangrijk is in kader van waardevorming (Elchardus, Kavadias, & Siongers, 1999). Kortom, waarden en waardevorming zijn onderdeel van de dagelijkse onderwijspraktijk, al zijn we ons daar niet steeds van bewust. Ga jij graag het gesprek over waarden op school aan? Bij het ontwikkelen van een visie op burgerschap kunnen waarden zeker aan bod komen.

Voor alle 20 competenties ontwikkelde de Raad van Europa **concrete omschrijvingen**. Ze dienen voor de Raad van Europa twee doelen: een referentiepunt zijn bij het ontwikkelen, implementeren en evalueren van onderwijsinterventies en het ondersteunen van assessment van bekwaamheid rond de verschillende competenties, bij een individu of een groep. De omschrijvingen geven een invulling aan de competenties via **concreet, observeerbaar gedrag** van een persoon op diverse competentieniveaus. De Raad gaat uit van een brede toepasbaarheid van de concrete beschrijvingen en koppelt deze niet aan een specifiek opleidingsniveau. De omschrijvingen hebben een cumulatief karakter. Dit betekent dat van een persoon die het gedrag binnen het gevorderde competentieniveau vertoont, ook verondersteld wordt dat hij of zij ook het basis en intermediair competentieniveau beheerst. Het betekent evenwel niet dat de ontwikkeling van een persoon in slechts één richting kan verlopen: regressie in competentie is ook mogelijk volgens het conceptueel kader.

3. Valuing democracy, justice, fairness, equality and the rule of law

12	Argues that schools should teach students about democracy and how to act as a democratic citizen	Basic
13	Expresses the view that all citizens should be treated equally and impartially under the law	
14	Argues that laws should always be fairly applied and enforced	
15	Argues that democratic elections should always be conducted freely and fairly, according to international standards and national legislation, and without any fraud	Intermediate
16	Expresses the view that, whenever a public official exercises power, he or she should not misuse that power and cross the boundaries of their legal authority	
17	Expresses support for the view that courts of law should be accessible to everyone so that people are not denied the opportunity to take a case to court because it is too expensive, troublesome or complicated to do so	
18	Expresses support for the view that those to whom legislative power is entrusted should be subject to the law and to appropriate constitutional oversight	Advanced
19	Expresses the view that information on public policies and their implementation should be made available to the public	
20	Argues that there should be effective remedies against the actions of public authorities which infringe civil rights	

Afbeelding 2 | illustratie van competentiebeschrijvingen binnen het waardeonderdeel respect voor democratie, rechtvaardigheid, billijkheid en de rechtstaat (Council of Europe, 2018b, p.16).

Op zoek naar meer? Lees verder in de bronnen van deze fiche:

- **Afbeelding 1:** Council of Europe (2016). Competenties voor democratische cultuur. Samenleven als gelijken in cultureel diverse democratische samenlevingen. Samenvatting. Geraadpleegd op 25 juni 2022 via <https://rm.coe.int/09000016806ccf14>
- **Afbeelding 2:** Council of Europe (z.d.). *Values, the key descriptors: descriptors of competences for democratic culture*. Geraadpleegd op 25 juni 2022 via <https://rm.coe.int/values-the-key-descriptors-descriptors-of-competences-for-democratic-c/1680994ad1>
- AHOVOKS (z.d.1). Secundair onderwijs. 1stegraad. Na modernisering. *Onderwijsdoelen*. Geraadpleegd op 25 juni 2022 van <https://ap.lc/DOYu1> (ingekorte link-doorklikken op A-stroom-Burgerschap-Eindtermen).
- AHOVOKS (z.d.3). Uitgangspunten. Onderwijsdoelen. Geraadpleegd op 25 juni 2022 van <https://onderwijsdoelen.be/uitgangspunten/4825>
- Council of Europe (2016). Competenties voor democratische cultuur. Samenleven als gelijken in cultureel diverse democratische samenlevingen. Samenvatting. Geraadpleegd op 25 juni 2022 via <https://rm.coe.int/09000016806ccf14>
- Council of Europe. (2018a). *Reference Framework for Democratic Culture: Vol. 1. Contexts, concepts and model*. Straatsburg, Frankrijk: Council of Europe Publishing.
- Council of Europe. (2018b). *Reference Framework for Democratic Culture: Vol. 2. Descriptors of competences for democratic culture*. Straatsburg, Frankrijk: Council of Europe Publishing.
- Council of Europe (2018c). *Reference framework of competences for democratic culture. Volume 3: Guidance for implementation*.

Strasbourg: Council of Europe.

- Elchardus, M., Kavadias, D., & Siongers, J. (1999). Instroom of school? De invloed van scholen en andere socialisatievelden op de houdingen van leerlingen. *Mens En Maatschappij: Driemaandelijks Tijdschrift Voor Sociale Wetenschappen*, nov.
- European Commission/EACEA/Eurydice (2017). *Citizenship Education at School in Europe –2017. Eurydice Report*. Luxembourg: Publication Office of the European Union.
- Halstead, J.M. (1996). Values and values education in school. In: Halstead, J.M. & Taylor, M.J. (Eds.) (1996). *Values in education and education in values*. Bristol, Verenigde Staten van Amerika: The Falmer press.
- Kavadias, D., & Dehertogh, B. (2010). *Scholen en burgerschapseducatie: De totstandkoming van de vraag tot ondersteuning binnen scholen*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Kelchtermans, G., & Ballet, K. (2002). Micropolitical literacy: Reconstructing a neglected dimension in teacher development. *International Journal of Educational Research*, 37(8), 755-767.
- Nieuwelink, H., Boogaard, M., Dijkstra, A.B., Kuiper, E.J., Ledoux, G. (2016). *Onderwijs in burgerschap: wat scholen kunnen doen. Lessen uit wetenschap en praktijk*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut. (Rapport 967, project 10707)
- Sampermans D. (2017). De school. In Hooghe M., & Claes, E. (Eds), *ICCS 2016 Rapport Vlaanderen: Een onderzoek naar burgerschapseducatie in Vlaanderen* (pp. 123-142). Leuven: Centrum voor Politicologie.
- Sampermans, D., Claes, E., & Hooghe, M. (2019). *The democratic school climate: Active citizenship at school* (KU Leuven. Nieuwe reeks van doctoraten in de sociale wetenschappen en in de sociale en culturele antropologie 375). Leuven: KU Leuven. Faculteit Sociale wetenschappen.
- Sampermans, D., Maurissen, L., Louw, G., Hooghe, M., & Claes, E. (2017). *ICCS 2016 rapport Vlaanderen. Een onderzoek naar burgerschapseducatie in Vlaanderen: Eindrapport november 2017*. België, Leuven: K.U.Leuven.
- Schulz, W., Ainley, J., & Fraillon, J. (Eds) (2011). *ICCS 2009 Technical Report*. Amsterdam, Nederland: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).
- Schulz, W., Carstens, R., Losito, B., & Fraillon, J. (Eds) (2018). *ICCS 2016 Technical Report*. Amsterdam, Nederland: International Association for the Evaluation of Education Achievement (IEA).
- Steunpunt Toetsontwikkeling en Peilingen (2019). *Peiling Mens en Maatschappij. Domeinen maatschappij, tijd, ruimte en brongebruik in het basisonderwijs*. Leuven: STEP.

INFORMATIE OVER HET REFERENCE FRAMEWORK FOR DEMOCRATIC CULTURE IS VOLLEDIG ONLINE TERUG TE VINDEN

- **Algemene informatie**
<https://www.coe.int/en/web/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture/rfcdc>
- **Over contexten, concepten en het model (volume 1)**
<https://www.coe.int/en/web/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture/context-concepts-and-model>
- **Over competentiebeschrijvingen (volume 2)**
<https://rm.coe.int/prems-008418-gbr-2508-reference-framework-of-competences-vol-2-8573-co/16807bc66d>
- **Over manieren tot implementatie (volume 3):**
<https://www.coe.int/en/web/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture/guidance-for-implementation>